

HRANUSH HAKOBYAN

*Doctor of Law
RA Minister of Diaspora*

THE ARMENIAN DIASPORA AT PRESENT STAGE

Key words: *Diaspora, Homeland, Armenian community, organizations, integration, lobbying, science, civilization, culture, challenges, identity, mixed marriage*

A. OVERVIEW OF THE ARMENIAN DIASPORA

Throughout millennia, Armenians have always been moving from homeland to other territories. History records that Armenians started moving to Europe, Asia and other continents back in the Early Middle Ages. The traces of Armenians can still be seen in nearly all cities and countries in which they had settled, including Amsterdam, Venice, India, Singapore, Poland, Romania, etc. However, it was primarily after the Armenian Genocide that the Armenians were exiled from their homeland and became dispersed across the globe. In the early years, life was not easy for the Armenians who had experienced the catastrophe. They were compelled to overcome numerous hardships, adapt to life in new countries, learn foreign languages, find jobs and survive after experiencing the pain and horrors of genocide. However, over time, thanks to their diligence, talent, resilience and purposefulness, the Armenians managed to not only settle, but also become well-established and integral parts of their respective countries of residence. As a result, today, there are Armenian communities in all parts of the world.

Obviously, there has never been a census conducted in the Armenian Diaspora. However, by synthesizing the data that are available and the information provided by the Armenian embassies and communities, it is safe to suggest that there are over 7 million¹ Armenians living outside Armenia, and according to our data, there are Armenians living in 112 countries around the world.

The Armenian Diaspora is one of the most common Diasporas in the world. The majority of Armenians are based in the CIS countries (*about 3 mln*), in North and Central America (*about 1.7 mln*) and in Europe (*about 1.7 mln*). There is also a large number of Armenians in Georgia (*250,000*), South America (*about 255,000*) and in Asia and the Near East (*about 460,000*). The largest Armenian communities are the communities in the Russian Federation, the USA, France, Ukraine, Georgia, Argentina, Canada, Australia, Lebanon and Iran².

---

¹ This number does not include the number of Islamized and crypto-Armenians.

² The figures presented are based on the information provided by the diplomatic representations of the Republic of Armenia abroad and Armenian community organizations.

Constant mobility and replenishments have made the Armenian Diaspora diverse. In the 1990s, the once classic Armenian communities were replenished with Armenians having emigrated from Baku and Sumgait, as well as from Armenia. Although those Armenians were practically unaware of the realities in the Armenian Diaspora in the early period, they went on to revitalize the lives of Armenians of the Diaspora to a great extent. Some Armenians, who had immigrated to Soviet Armenia between 1946 and 1948 and in the 1960s, emigrated from Armenia, and this led to the emergence of a stratum of Armenians in the Armenian Diaspora who had a good understanding of both the reality in Armenia and, of course, the Armenian Diaspora. This also led to the emergence of different strata and groups of Armenians within the Armenian communities, according to country of origin, knowledge of language, religious and political affiliation, belongings, etc.

President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan has stated the following in regard to the overall picture of the Armenian Diaspora: «**The Armenian Diaspora is diverse, multi-confessional and multi-lingual. But first of all and most of all the Armenian Diaspora is multi-potent. And as controversial as it may sound, the Armenian Diaspora, while more powerful than ever, is living today through the most difficult times in its history and needs care and attention. Without care and attention, in fifteen or twenty years that powerful Diaspora, the envy of the world, may undergo assimilation**».³

The Armenian Diaspora underwent structural transformations in the late 20th and in the early 21st centuries. Due to wars, conflicts and economic crises, the Armenian Diaspora underwent major structural changes, the large Armenian community of Azerbaijan (there were 500,000 Armenians living in Azerbaijan until 1990) was eliminated, and the number of Armenians living in countries of the Middle East and especially in Syria considerably declined. Due to the crisis in the Near East, the large Armenian communities of that region were massively devastated, suffering casualties, as well as moral and material damages. As a result, some Armenians emigrated to other countries.

The features and commonalities of the Armenian Diaspora are further marked according to different regions, including the Armenian communities in **the East, the West, South America and the CIS countries**, etc.⁴ The features and problems of Armenian communities are also conditioned by the level of development of a given country, as well as the culture, customs, etc. Each Armenian community of a given country also has a legal status, which is conditioned by the legislation of the particular country of residence. Thus, in some countries of the East (Iran, Lebanon), the Armenian community is recognized as a **national-religious community**, thanks to which the particular Armenian community has its representatives in the parliaments

---

³ See Speech delivered by President Serzh Sargsyan in the United States at the official reception hosted by the Embassy of Armenia to the US, Permanent Mission of Armenia to the United Nations and leading Armenian-American organizations, 24.09.2008, <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2008/09/24/news-18/> (in Armenian).

⁴ See «Armenian Diaspora» encyclopedia, 2003, 9.

and governments of those countries. In other countries, Armenian communities are either **national minorities** or simply **non-governmental organizations**.

Today, there are cities and villages in the Armenian Diaspora that are completely or primarily unique islands of Armenian identity. There are such Armenian-populated settlements in the Russian Federation, Abkhazia, Georgia, Turkey, Lebanon and Syria.

Rapid integration into the society of a foreign country is characteristic of the Armenians. By integrating into different environments, Armenians of the Diaspora also manage to preserve the image, faith, language and customs of the Armenian nation at the same time. However, under the conditions of globalization, this is a daily struggle for preserving the Armenian identity, and to succeed, the Armenian Diaspora is compelled to work very intensively.

Composed of pan-Armenian and Armenian organizations, institutions and infrastructures and talented individuals, the Armenian Diaspora is an enormous community that is known around the world.

Armenians have left traces, created networks of Armenians, established churches, schools, political parties, cultural centers, printing houses, museums, libraries, professional associations, benevolent, educational, cultural, youth, women's and athletic organizations, as well as research and other institutions in any country they have settled in.

Today, there are up to 30,000⁵ Armenian organizations in 821 communities (countries, cities). Through their activities, they help consolidate an essential sector of the Armenian nation. There are 38 pan-Armenian, pan-Diasporan non-governmental, ecclesiastical, cultural and benevolent organizations that have made the Armenian Diaspora organized and have turned it into a network. Among those organizations are the Armenian Church, the Armenian Revolutionary Federation - Dashnaktsutyun, the Social Democrat Hunchakian Party and the Armenian General Benevolent Union. They have their adjunct structures that are complemented by Armenian cultural, educational, health-related and athletic unions, committees and commissions, institutions, as well as funds and foundations. These structures consolidate, organize and reinforce the Armenian Diaspora and serve as a link in the relations between the Homeland and the Diaspora as well as within the Diaspora to protect the interests of the nation in all parts of the world.

The specified organizations have their chapters and offices in more than 20-50 countries around the world. After the declaration of independence of the Republic of Armenia, almost all pan-Armenian structures and organizations opened their offices in Armenia. The central bodies of these organizations are primarily based in the homeland, Lebanon and the USA.

The pan-Armenian structures and organizations play an invaluable role in the preservation of the Armenian national identity in the Diaspora, in the strengthening of relations with the homeland and in the solution to issues of national concern. Throughout their longstanding existence, the pan-Armenian structures and organi-

---

⁵ Hakobyan H., 2011, 53.

zations have carried out and continue to carry out a tremendous amount of work for the nation. For years, Armenian ecclesiastical organizations, the traditional political parties, the benevolent, educational, cultural and athletic organizations have been carrying out large-scale efforts aimed at solving pan-Armenian issues, showing a consistent and pro-national approach to the nation-wide priorities.

The pan-Armenian structures and organizations have played an enormous role in the adoption of resolutions and statements on recognition and condemnation of the Armenian Genocide, in the presentation of the Nagorno-Karabakh conflict, in organizing the Diaspora and strengthening the Homeland-Diaspora partnership.

The following is how Berge Setrakian, President of the Armenian General Benevolent Union, which is one of the largest pan-Armenian organizations, has described the imperatives of uniting around pan-Armenian issues and working in an effective manner: «All us Armenians realize that our nation-wide issues are characterized by the major imperatives of reinforcing the Armenian State, securing independence and the security of Artsakh, as well as creating and reinforcing factors strengthening the Armenian identity within the homeland or the Diaspora. Each of those imperatives entails the most intricate issues that are related to politics, society, human rights, economy, education, the region and the world. To be able to continue the struggle to confront and solve these issues effectively, it is necessary to multiply and reinforce the foundations and institutions that will promote close collaboration, mutual confidence and coordination of efforts between the Homeland and the Diaspora».⁶

We Armenians owe it to the Armenian Holy Apostolic Church for helping the Diaspora Armenians preserve their identity, for educating the young generation with the spirit of being loyal to national roots and values and maintaining the Christian faith. For over 1,700 years, the Armenian Holy Apostolic Church has stayed true to its mission and, with its spiritual and national essence, it has been carrying out the major task of preserving the Armenian identity and organizing and strengthening the Armenian communities of the Diaspora.

Currently, there are 724 Armenian churches, chapels and monasteries in the Diaspora. There are thousands of demolished churches and structures that are in need of care and make up the main part of the Armenian historical and cultural heritage.⁷ This sector of our national heritage is completely uncared-for and unprotected, especially in Turkey and Azerbaijan.

The Armenian people have a great veneration for scholarship. Even in the desert of Deir ez-Zor, during the genocide and amid the slaughter, Armenian mothers would teach their children the Armenian alphabet by drawing the letters on the sands. It is not by chance that we Armenians have *about 1,000* daily and one-day Armenian

---

⁶ See Speech by AGBU President Berge Setrakian at the Pan-Armenian Forum of Heads and Representatives of Diaspora Armenian Organizations, 2011, 44-45.

⁷ The figures presented are based on the information provided by Armenian religious organizations.

schools and colleges⁸ that carry out the sacred task of teaching nearly 400,000 Armenian children the Armenian language. Daily Armenian schools are mainly based in the countries of the Near East and the Middle East, Georgia and Abkhazia. There are also daily schools in the USA, Latin America, France, Greece, Cyprus and Bulgaria, the number of those schools being constantly on the rise. One-day (Saturday or Sunday) schools and two-day schools are adjunct to Armenian churches, pan-Armenian structures, Armenian and community organizations and are based in foreign universities, within the chairs of and centers for Armenian studies in the form of classrooms, groups and clubs that offer courses devoted to the Armenian language and native studies. It is necessary to emphasize the fact that the concept of «one-day school» is conditional; it is a center for teaching Armenian and serves as a unique link to the homeland, as well as a unique smithy for providing the young generation of Armenians with an Armenian upbringing, instilling within them the feeling of patriotism and «Armenianness» and shaping them to become Armenian individuals.

Armenians of the Diaspora have created and are creating great Armenological values that are promoted at museums, in archives and at the centers for Armenian studies established within several universities and research institutions. **Today, there are 30 museums, a number of archives, 103 centers for Armenian studies (29 in the USA, 11 in the Russian Federation, 9 in France, 9 in Italy, 7 in Lebanon, etc.) in different countries around the world enriching not only the field of Armenian Studies, but also the treasury of world civilization.**

The traditional Armenian political parties (Armenian Revolutionary Federation – Dashnaktsutyun, the Armenian Democratic Liberal Party (Ramgavar) and the Social Democrat Hunchakian Party), as well as lobbying and advocacy groups (Armenian National Committee, the Armenian Assembly of America, the Armenian National Committee of America, etc.) are engaged in the protection of the interests of the enormous Armenian community and, regardless of their major differences in terms of plans, they have a common approach to the solution to nationwide issues such as recognition and condemnation of the Armenian Genocide, the fair solution to the Nagorno-Karabakh issue, the reinforcement of the homeland, the strengthening of the Armenian Diaspora and preservation of the national identity.

Armenian advocacy groups are primarily based in the USA and Europe.⁹ Armenian lobbying groups have become active over the past 40 years, but after Armenia's declaration of independence, they became more resilient due to their collaboration with the state organizations of Armenia, particularly the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia.

Recently, at the initiative and with the assistance of the Armenian government, reorganization is taking place in the Armenian Diaspora, particularly in the sense of

---

⁸ See Speech of RA Minister of Diaspora Hranush Hakobyan at the opening of the 5th Pan-Armenian Educational Forum, 14.08.2012, http://www.mindiaspora.am/am/Speeches_of_minister/2170. See also Speech by RA Minister of Diaspora Hranush Hakobyan at the «At the Foot of Ararat» global media forum, 18.03.2015, http://www.mindiaspora.am/am/Speeches_of_minister/3761.

⁹ In the USA they are referred to as lobbying groups, and in Europe – advocacy groups.

identification and consolidation of the Armenian communities. Professional organizations and their organizational processes are particularly remarkable. By consolidating Armenian architects, lawyers, journalists, businessmen, doctors, artists, scholars and people of other professions, those organizations have been actively networking and presenting themselves to the world with innovations, as well as joint and prospective programs and projects. What is interesting is the fact that those organizations are growing in number, according to areas of profession.

Throughout its centuries-old existence, Armenian culture, which is one of the pillars for the preservation of the national identity, has become the unique «passport» of the Armenian people. It is not by chance that Armenian culture flourished at an unprecedented rate, the spirit of the Armenian nation was reinforced and the Armenian civilization developed and endured after the creation of the Armenian alphabet in the year 405.

In 1512, Hakob Meghapart printed the first Armenian book, «Urpatagirk» in Venice. This was a historic event that led to the printing of Armenian manuscripts, the spread of the centuries-old Armenian culture around the world and the establishment of remarkable centers for Armenian printing in Amsterdam, Lvov, Livorno, New Djulfa, Constantinople, India (the printing house established by the Shahamiranyans in Madras), Russia (in New Nakhichevan, Astrakhan, the printing house of Khaldaryants in St. Petersburg) and finally, in Armenia, our Motherland. Unwavering Armenian writers undertook the great and the innermost task of eternalizing the rich collections of Armenian and foreign manuscripts.

Although Armenians live and work abroad, are under the influence of different cultures and live in different civilizations and environments, they try to stay clung to their national culture, which serves as the soul and spirit of the Armenian nation. It is not by chance that, today, there are **638 cultural centers, unions, societies and associations, hundreds of choirs, dance ensembles, poetry clubs, music and painting schools, instructive clubs, etc** within the Armenian communities of more than 100 countries. It is thanks to these organizations, world famous performers, singers, film directors, conductors and painters that the Armenian culture continues to thrive within the Armenian communities. This also helps foreigners to know about and become familiar with Armenia and the Armenian civilization.

The Armenians have made great contributions to world civilization. There have been numerous well-known scientists in the past century alone, they have made unforgettable contributions to world science and to the development of world civilization. What is particularly invaluable are the contributions that Armenians have made to the development of physics, nuclear physics, chemistry, mathematics, natural sciences, automobile construction, medical sciences, aeronautics, aircraft industry, the military sphere, high technologies and other sciences.

The numerous discoveries, inventions and innovations of Armenian scientists have helped advance the development of the human mind. The first radio communication device operating via solar energy, Magnetic Resonance Imaging, discovery of new elements in Mendeleev's Periodic Table, as well as inventions in nuclear physics, nuclear energy and other sectors are particularly invaluable. The discovery of the

green and black colors of the American dollar, the obtainment of DNA, the establishment of the trend of organ transplantation in medicine, as well as the discovery of the Rotavirus vaccine, automatic transmission in cars, the petrol pump, windshield wipers for automobiles, hydraulic bollards for sports cars, oxygen mask for pilots, a special type of faucet, a device reproducing the image of the human body via computer tomography, the Automated Teller Machine (ATM), the teleprompter, the first plastic containers, a machine for the production of plastic bottles, drinking straws, a wheelchair, hair follicle, hair vaccination method, the first video players and other major devices have also been invented by Armenians.

Surprisingly enough, Armenian scientists also occupied leading positions in the USSR and the USA in major sectors such as nuclear physics and energy, aircraft industry and aeronautics. The following are names that have gone down in the history of world science as unattainable greats: *Samvel Kocharyants*¹⁰ (USSR) and *Paul Dergarabedian* (USA) in nuclear physics, *Alexander Kemurjyan* (USSR) and *John Halajian* (USA) in spacecraft design, *Artem Mikoyan* (USSR) and *Vahe Kupelian* (USA) in aircraft industry, etc.

The following is a touching and symbolic story: During the years of the Cold War, Italy hosted a conference devoted to cybernetics. At one of the conference dinners, the Italian side asked the heads of the delegations of the USSR and the USA to forget about the Iron Curtain and make a toast to science. As soon as the young leader of the Soviet delegation Sergey Mergelyan appeared, the head of the US delegation hastily rose to his feet, lifted his cup and pronounced his name. The two scientists hugged each other and stayed motionless for a while, while everyone looked at them in surprise. It was a touching moment. Nobody understood anything. The leader from the Italian side exclaimed: «The Iron Curtain has been torn asunder». Holding each other for a while, the scientists wiped their tears, and Sergey Mergelyan turned towards the gathered and exclaimed: «This is two Armenians meeting...». The head of the US delegation was Henry Karapetian¹¹.

Assessment of the intellectual potential of all Armenians around the world is of major significance in the context of consolidation and organization of that potential, as well as in the context of the use of that potential for the benefit of Armenia and of the Armenian nation.

Today, the Division for Foreign Scientists of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (NAS RA) has assumed the mission of consolidating Armenian scientists. Numerous Armenian scientists and professionals (especially in

---

¹⁰ Interestingly, only 205 people have received the title of Socialist Work Hero twice throughout the more than 50 years of existence of the Socialist Work Hero award of the USSR. Out of the 205, only 57 have received the title in the fields of science and technology, and among the recipients are our compatriots, including Artem Mikoyan, Victor Hambardzumyan and Samvel Kocharyants. (See **Ерканян А.** Самый засекреченный «К», 23.12.2015, <http://novostink.ru/armenia/136709-samyu-zasekrechenny-k.html>).

¹¹ Henry Karapetian is one of the notable Armenian scientists who created the American atomic bomb. See **Martirosyan H.**, Sergey Mergelyan or story with a very sad ending, 6 July 2016, <http://www.magaghat.am/2016/07/սերգեյ-մերգելյան-կամ-պատմություն-շատ/>.

the exact sciences and natural sciences), who are recognized in different spheres of many developed countries, are members of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (NAS RA) and make their contributions to the development of Armenian scientific thought. They conduct joint studies, develop new research projects, help prepare and train professionals, publish books together and organize international conferences.

The selection of foreign members of the NAS RA is one of the major ways through which the potential of Diaspora Armenians is used to make reforms in the spheres of education, science and technology in the Republic of Armenia and introduce international standards into these spheres.

In a rapidly changing world, the nano and bio sectors of information technologies have particularly become the driving force for the advancement of science, and the role of Armenian professionals is outstanding. Numerous Diaspora Armenians, who indirectly advertise «Armenian Technologies» around the world thanks to their roots and efforts, have become highly reputable in the global IT sector. In particular, the West has established many companies and enterprises that have their branches and joint enterprises in Armenia. These enterprises are highly focused on the development of the education sector in Armenia. Among the major enterprises are TUMO Center for Creative Technologies¹² and Ayb Educational Complex¹³.

Among many other sectors, Armenians are also substantially engaged in the healthcare sector and have made their contributions to the field of practical medicine. They have made major contributions to not only science, but also the field of surgery through the application of multiple innovations and new technologies. Renowned Armenian professionals represent universities, institutes, medical schools and centers and keep the name and reputation of Armenians at a high level in different countries around the world.

The «palette» of world culture would be «colorless» without the significant contributions of Armenians. Most of the worthy sons of the Armenian nation have achieved fame and recognition in the fields of literature, arts, music, fine arts, architecture, performing arts and cinema. They have become permanent figures, and their glory is becoming greater and greater.

Writers William Saroyan, Michael J. Arlen, Peter Balakian and Henri Troyat (Levon Torosian) are in the focal point of the development of world culture.

Among the avant-gardes for the advancement of song are Charles Aznavour, Michel Legrand, Alexander Spendaryan, Aram Khachaturian, Tigran Chukhajyan, Arno Babajanyan, Alan Hovhaness, Mikael Tariverdiev, George Garanian and others.

Henri Verneuil (Ashot Malakian), Sergei Parajanov, Edmond Keosayan, Rouben Mamoulian, Steven Zaillian, Artavazd Peleshyan and many others became famous in the field of cinematography.

---

¹² See <http://www.tumo.org/>.

¹³ See <http://aybschool.am/>.

Ivan (Hovhannes) Aivazovsky, Arshile Gorky (Vostanik Adoyan), Vardges Surenyants, Garzou, Hovsep Pushman and others were at their peak, especially in seascape painting.

Armenians have stood out in all fields and have received the appraisal and high appreciation of prominent international figures. One of them is the famous British Caucasologist David Lang, who in his book «Armenians: A Creative Nation», meticulously presents the history of the Armenian people and their contributions to world civilization and touches upon the attributes of Armenians in desperate times, including their patience, diligence, loyalty to the native land, consolidation and the love for life: «Logically, they [the Armenians] should have stopped struggling and submitted to their destiny a long time ago. However, the Armenians refuse to accept defeat again and again, and that is exactly the key to understanding the trait of that small, persistent and invincible nation, whose contributions to civilization are extremely large compared to its small number»¹⁴.

It would be hard to find a country where Armenians have not shown their spirit and creativity, which can be seen in architecture in the form of solid structures and monuments that charm and surprise not only Armenians, but also foreigners as the «music of stones», as the fruit of hard work of Armenian builders and architects and as another leap of the creativity of an Armenian.

Armenian architectural thought left its unique trace particularly in Constantinople. Thanks to the Armenian architect Mimar Sinan (1489–1588), 130 mosques, 19 mausoleums, 14 minarets, 8 bridges, 31 palaces, 55 schools, 7 libraries, 3 hospitals, 17 caravansaries, 35 bathhouses, 5 canals, as well as other secular and spiritual structures (about 360 structures) had been built in Turkey alone.

The Palyans built the Dolmabahçe Palace and the Beylerbeyi Palace, the Hamidieh Watchtower, the royalty of Beykoz, the royalties of Mother Queen Goshuelu and the two Pashas of Skyutar, the Çırağan Palace and other structures that are considered permanent treasures of world architecture.

Rostom Voskanian (1932–2013) has especially made great contributions to the development of modern architecture in Tehran, while the works of Italian-Armenian architect Levon Kyureghian, France-based architects Levon Nafilyan and Edward Outoujian and London-based architect Michel Mossessian have shown classic works of architecture in our days.

In 2010, the Istanbul Museum of Modern Art opened a photo exhibition showcasing photos of 100 historic structures and buildings erected by 40 Armenian architects who lived in Constantinople in the late 19th and early 20th centuries. The exhibition was held as part of the «Istanbul: Capital of European Culture» Festival and sparked great reactions among the Turkish public. Several Turkish presses and media outlets published articles with headlines reading «The Armenian Architects of Istanbul», speaking out about the substantial role that the Armenian architects had played in the establishment of Istanbul for the first time ever and presenting the architectural elements and uniqueness of the structures created by Armenian architects, stating the

---

¹⁴ Ланг Д., 2004, 32.

following: «There is a trace of Armenian architects in Westernized Istanbul. From palaces to meadows, a major part of the attractive buildings inherited a century ago is the talent of Armenian architects...If Istanbul is a large city today and takes pride in its significant past, isn't it thanks to those structures?»¹⁵

What is interesting is the fact that the distinguished Austrian historian, Director of the Institute of Art History at the University of Vienna and art historian Josef Strzygowski was the first foreign scholar who announced to the Academia that the Armenian architecture is a unique phenomenon and has an influence on the architectures of other countries. In the famous two-volume book entitled «The Architecture of Armenians and Europe», he states the following: «Rome, Byzantine and Baghdad have engaged their forces for global conquest and have created art. Armenia remains providential and receives its power and the identity of essence from the motherland, just like Hellas once did»¹⁶.

If we try to assess the spheres of activity in which the Armenians have a greater specific gravity in different countries, then the Armenians are the most involved in the sectors of business. The representation of Armenians in the economies of different countries is tangible. They stand out in business and can establish companies and enterprises with their creativity and organizational capabilities, especially in the spheres of trade, urban development, financing, banking and agriculture, and recently, in the field of high technologies as well. The economic potential of Armenian businesspeople is outstanding in the United States of America, Latin America, Europe and Lebanon and especially in the Russian Federation. There are hundreds of large businessmen in the Russian Federation who are engaged in all business sectors. Interestingly, Forbes – the famous magazine of the year 2015 includes the names of five Armenian businessmen, three of whom are based in the Russian Federation¹⁷. Most of the well-known Armenian businessmen of the Diaspora also carry out their charitable and investment programs in the Republic of Armenia.

The potential of Armenians in the spheres of economy, science and culture is not adequate to their involvement in politics, though they have representatives within the parliaments and governments of a number of states. There are especially many Ar-

---

¹⁵ **Ortaylı İ.**, İstanbul'un Ermeni mimarları, 11.12.2010, <http://www.milliyet.com.tr/istanbul-un-ermeni-mimarlari/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.12.2010/1325181/default.htm>; Batılbaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları' Sergisi, 08.12.2010, <http://www.sondakika.com/haber-batilasan-istanbul-un-ermeni-mimarlari-sergisi-2402560/>; İstanbul'un Ermeni mimarları, 09.12.2010, <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/579526-istanbulun-ermeni-mimarlari>; Batılbaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları Sergisi Sanal Mimarlık Müzesi'nde, 07.02.2014, <http://www.haberler.com/batililasan-istanbul-un-ermeni-mimarlari-sergisi-5641311-haberi/>.

¹⁶ For more details, see **Strzygowski J.**, Band I-II, 1918, 888 s.

¹⁷ **Peterson-Withorn Ch.**, Forbes Billionaires: Full List Of The 500 Richest People In The World 2015, 02.03.2015, <http://www.forbes.com/sites/chasewithorn/2015/03/02/forbes-billionaires-full-list-of-the-500-richest-people-in-the-world-2015/#37d8d34e16e3>; see also **Ghazanchyan S.**, Five Armenians on Forbes' 2015 World's Billionaires List, 02.03.2015, <http://www.armradio.am/en/2015/03/02/five-armenians-on-forbes-2015-worlds-billionaires-list/>.

menians represented within state and local bodies (about 350 people) who support the strengthening of relations between the given country and Armenia.

It is evident that no matter where Armenians settle, they immediately stand out with their diligence, practicality and great human qualities; become respected and accepted individuals, professionals, benefactors, public and political figures within the given society; establish their national organizations; become the law-abiding citizens of the respective country; aspire to preserve the Armenian identity and create a positive image of Armenians in the respective country of residence, and the Armenian community, as a rule, stands out with its level of organization and national image.

Any official of Armenia or Artsakh almost always has a meeting with the local Armenian community during a business trip. Armenians feel happy and proud when the heads of different states talk about the particular Armenian community, its organizations and the weighty contributions that the Armenians have made to the society, politics, economy and culture of the given country with marked respect and special warmth during meetings with the President of the Republic of Armenia.

B. CURRENT ISSUES OF THE ARMENIAN DIASPORA

Due to the processes of globalization, geopolitical changes and shifts within the Diaspora, the Armenian Diaspora is undergoing transformations as it obtains new elements and preserves its main features in the given environment at the same time.

Recently, it has become customary to refer to the Armenian Diaspora as Diasporas which, in our opinion, may cause confusion in the already intricate situation. Generally speaking, the Armenian Diaspora is structured in the form of communities that are active in the respective country or region and have appropriate names, such as the Armenian community of Russia, the Armenian American community, etc. On the one hand, we believe that the parts of the Armenian Diaspora need to be differentiated with these names. On the other hand, it is necessary to relieve ourselves of the Armenian word «gaghut» (colony) since, for the most part, Armenian communities of the Diaspora are seeing the birth of the fourth and fifth generations of Armenians, and it would not be too correct to refer to them as migrants.

Endowed with collective self-awareness and having a connection to the Mother Homeland, the Armenian Diaspora also faces a serious problem with preserving the Armenian identity and helping the generations preserve the Armenian identity, and this is also one of the priority objectives of the Armenian government. The preservation of the Armenian identity is necessary for unity and the preservation of the type of Armenians. The Armenian Diaspora today, irrespective of the level of dispersion, has become a network, and Armenia is becoming the «anchor» for its salvation. The empowerment of Armenia and the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict, as well as the recognition and condemnation of the Armenian Genocide and the elimination of the consequences are forming the axis of consolidation.

Irrespective of country of residence, a change in the situation of a particular community has an impact on the entire Diaspora. How can we help? Where should

they be moved? How can they be integrated? How can we solve their problems with education and employment? Thus:

1. In the current stage of globalization, Armenians still face many issues. Due to wars, conflicts and natural disasters, more and more Armenians are moving from the East to the West, and this is leading to structural changes and transformations within the Diaspora.

Due to escalation of the situation in the Near East, the once vast Armenian communities of the region are on the verge of disintegration, and thousands of our compatriots have become refugees. Although 20,000 Armenians moved from Syria to Armenia and the Armenian government created all the possible conditions to solve their problems with education, employment and their social issues¹⁸, half of the members of the Syrian-Armenian community preferred to settle in other countries where they have faced numerous issues related to documentation, residency, employment and other issues.

2. It is evident that Armenians unite around issues of national concern and stand united as one, especially when they are in sorrow and face danger. However, it is necessary to state that there is mainly no close collaboration between the classic Diaspora and those who have left Armenia. A large part of Armenians from Armenia are not engaged in community life. Although the Ministry of Diaspora takes out a number of initiatives with Armenian community organizations, the issues of rapprochement are still on the agenda. There is no differentiated approach to the efforts with “successful” and «vulnerable» groups.

3. There are many places where a particular Armenian community faces the issue of self-organization. There are still many areas where Armenians are poorly or almost poorly organized (Mexico, Africa, several countries of South America and certain territories of the Russian Federation). Irrespective of diversity, cultural or linguistic differences, Armenians wish to come together with the hope of organizing the community and cultural life.

4. Strong and organized are the communities that have a network of pan-Armenian organizations with central bodies and branches. However, unfortunately, it is necessary to state that 70–80% of the community does not participate in community-wide events, is detached from the community, and the relations with Armenians and the connection to «Armenianness» are becoming weaker and weaker.

5. Staying Armenian has become a major issue for Armenians around the world. Therefore, the core of our unity must be the preservation of the Armenian identity. The key issues related to the preservation of the Armenian identity and language in foreign states, that is, the absence of a collective environment for the use of the language (the number of Armenians lacking knowledge of the Armenian language is on the rise), the danger of assimilation and the problems of Armenian schools of the

---

¹⁸ See Remarks by the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan at the Meeting with the Representatives of the US East Coast Armenian Community, 30 March 2016, <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2016/03/30/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Armenian-community-in-USA-speech/>.

Diaspora caused by the features of a particular region, require the implementation of new, more purpose-oriented and coordinated actions.

6. The new realities emerging as a result of globalization and the dispersion of Armenians are turning the problem with Armenians starting families into a key issue, the number of mixed marriages is growing (it makes up 50–90% in certain communities), and the customs and traditions of the traditional Armenian family are being forgotten and becoming weak. The identity issues of children born to such families are often called into question.

7. The strength of an Armenian family and the connection to the extended family still prevail in the Armenian reality, and relatives prefer to live together in the same city and within the same community. The idea of an extended family is still close to the hearts of Armenians, the factor of reunion of an Armenian family is still current, and this can explain why Armenians are constantly moving.

8. Armenians have created many historical and cultural monuments, architectural structures, groves, buildings, structures and churches. However, the rich historical and cultural heritage of the Armenian nation is under threat in a number of countries around the world. This is clearly manifested particularly in Turkey and Azerbaijan. The Armenian historical and cultural heritage in the Near East is also at risk.

9. There is a vast amount of cultural heritage in Sudan, Ethiopia, Egypt, India, Venice, Vienna and Paris (Mekhitarist Congregation), and there are Armenian land parcels, buildings and structures that are at risk.

10. Even after 100 years, the Armenian people continue to suffer the pain and bitterness of the Armenian Genocide and continue to struggle in pursuit of a solution to the issue, transmitting the historical memory to the next generations. The fourth generation of Armenians bearing that memory has become more demanding, is standing up for its claims, is more literate and competitive and continues the struggle for the rights of the Armenian nation.

11. Information security has become a primary issue of concern under the conditions of the geopolitical changes and transformations that are taking place in the 21st century. This is more important for the Armenian reality since the anti-Armenian propaganda and the dissemination of disinformation on the part of Turkey and Azerbaijan have become a state policy. Historical facts are distorted everywhere and in every way, history is being falsified and distorted, and xenophobia and an anti-Armenian attitude is being advocated in general. This has become a serious issue for all Armenians around the world.

12. One of the peculiarities of the current situation is that, in addition to the challenges facing Armenia and the Armenian Diaspora, there are also nationwide challenges, the overcoming of which requires more consolidation of efforts. Among those nationwide challenges are the unresolved Nagorno-Karabakh conflict and the blockade that Armenia's two neighboring countries have been maintaining for the past 23 consecutive years, causing a serious economic blow to the country and contributing to the growth of emigration, unemployment and poverty. The Armenian Diaspora has always been sensitive to the problems in Armenia, the level of corruption, poverty and emigration and several other issues.

13. The Armenian Diaspora is decentralized. It is not consolidated under one unified pan-Armenian structure, and this is characteristic of a number of large Diasporas. This issue is always a matter of discussion, and an attempt is being made to find mechanisms for consolidation.

It was not by chance that, during its session held on 26 September 2015, the State Commission on Coordination of the events dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide adopted a decision on the formation of a Pan-Armenian Council¹⁹ and created an organizing committee, including therein representatives of state, religious and pan-Armenian organizations.

At the same time, the State Commission recorded that:

- the Council may have regional and panel committees;
- the sessions of the Council will be held at least once a year in Yerevan and there will always be a common agenda for the sessions.

It would be impossible to picture the steps aimed at solving the above-mentioned issues of the Armenian Diaspora without the close partnership between the Homeland and the Diaspora. Together, the Republic of Armenia and the Armenian Diaspora can resolve the issues facing all Armenians and resist the challenges of the era. Our force and the only formula for the achievement of our goals is our consolidation, national unity and our Armenia-centered activities. The relevant coordinating bodies and structures being established within the Diaspora can also make their contributions to help achieve this nationwide vision. The Italian, Greek, Jewish, Indian and Chinese communities have such coordinating bodies²⁰.

Examining the activities of the Armenian Diaspora and its ties and relationships with the Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia, as well as with diplomatic structures and other government agencies, it is safe to note that, throughout the years, those relations have become stronger and stronger; different bodies, centers and structures have improved their ties; partnership has grown, and the implemented programs and projects have been implemented through partnership, which can particularly be seen in the efforts aimed at solving the pan-Armenian issues.

The relations with the Homeland are growing stronger and stronger, and pan-Armenian networking organizations manage to consolidate the nation around the priority issues of the nation. The Armenian Diaspora has become the continuity, the competitive advantage and the component of the security of the independent Republic of Armenia. **The Armenian Diaspora has gained a lasting presence in Armenia and has become an integral part of the Armenian reality today.**

---

¹⁹ State Commission on Coordination of the events dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide adopts decision on forming a Pan-Armenian Council, 26 September 2015, <http://armeniangenocide100.org/armenia-decides-to-form-panarmenian-council/>.

²⁰ For instance, Italy has the *General Council of Italians Abroad*, the *Committee of Italians Abroad*; Greece has the *World Council of Hellenes Abroad*, the Jews have the *World Jewish Congress*, etc. (See http://www.ambtashkent.esteri.it/ambasciata_tashkent/ru/informazioni_e_servizi/servizi_consolari/servizi_elettorali/no_rmativa_comites_cgje; <http://en.sae.gr/>; <http://www.worldjewishcongress.org/en>).

BIBLIOGRAPHY

«Armenian Diaspora» encyclopedia, Yerevan, 2003 (in Armenian).

Накобыан, Н., Issues of the State Policy on Armenia – Diaspora Partnership, -materials of the Pan-Armenian Forum of Heads and Representatives of Diaspora Armenian Organizations (editors: Mkhitarian G., Mkrtchyan N.), Yerevan, 2011 (in Armenian).

Speech by AGBU President Berge Setrakian at the Pan-Armenian Forum of Heads and Representatives of Diaspora Armenian Organizations, -Pan-Armenian Forum of Heads and Representatives of Diaspora Armenian Organizations; materials of forum, Yerevan, 2011, pp. 44–45 (in Armenian).

Лэнг Д., Армяне. Народ-созидатель (Пер. с англ. Е.Ф. Левиной), М., 2004.

ՀՐԱՆՈՒՇ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր

ՀՀ Սիյուռքի նախարար

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԸ ԱՐԴԻ ՓՈԼՈՒՄ

Քանալի բառեր. *Սիյուռք, Հայրենիք, հայկական համայնք, կազմակերպություններ, ինտեգրացիա, լոբբինգ, գիտություն, քաղաքակրթություն, մշակույթ, մարտահրավերներ, ինքնություն, խառնամուսնություն*

Ա. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Դեռևս վաղ միջնադարում հայ բնակչության որոշ հատվածներ տարբեր դրդապատճառներով իրենց հայրենիքից տեղաշարժվել են դեպի Եվրոպա, Ասիա և այլ աշխարհամասեր: Գրեթե բոլոր երկրներում, որտեղ հաստատվել են նրանք, հայկական հետքերը մինչև այսօր էլ տեսանելի են՝ Ամստերդամ, Վենետիկ, Հնդկաստան, Սինգապուր, Լեհաստան, Ռումինիա և այլն: Սակայն հայերն արմատախիլ եղան և աշխարհատարած դարձան հիմնականում Հայոց ցեղասպանությունից հետո: Նրանք հարկադրված էին հաղթահարել բազում դժվարություններ, հարմարվել նոր երկրներին, սովորել լեզու, գտնել աշխատանք, վերապրել ցեղասպանության սարսափներն ու ցավը: Ժամանակի ընթացքում, սակայն, հայերն իրենց աշխատասիրության, տաղանդի, ճկունության ու նպատակասլացության շնորհիվ կարողացան ոչ միայն հաստատվել, այլև ամրապնդվել և դառնալ բնակչության երկրների անբաժանելի մասնիկը: Արդյունքում՝ այսօր հայկական համայնքներ գոյություն ունեն բոլոր աշխարհամասերում:

Հայկական սիյուռքում մարդահամար չի անցկացվել: Սակայն հրապարակի վրա եղած տվյալների, համայնքներից և ՀՀ դեսպանատներից ստացված տեղեկությունների համադրմամբ կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանից դուրս ապրող հայերի թիվն անցնում է 7 միլիոնը¹ մեր տեղեկություններով հայեր բնակվում են աշխարհի 112 երկրներում:

Հայկական սիյուռքն ամենատարածված սիյուռքներից մեկն է աշխարհում: Հայության մեծ մասը գտնվում է ԱՊՀ երկրներում (շուրջ 3 մլն), Հյուսիս-

¹ Այս թվի մեջ ներառված չէ իսլամացված և ծայտյալ հայերի թվաքանակը:

սային և Կենտրոնական Ամերիկաներում (շուրջ 1,7 մլն), Եվրոպայում (շուրջ 1,7 մլն): Չգալի թվով հայեր կան նաև Վրաստանում (250 հազար), Հարավային Ամերիկայում (շուրջ 255 հազար), Ասիայում և Մերձավոր Արևելքում (շուրջ 460 հազար): Ամենամեծ համայնքների թվին են պատկանում Ռուսաստանի Դաշնության, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Ուկրաինայի, Վրաստանի, Արգենտինայի, Կանադայի, Ավստրալիայի, Լիբանանի, Իրանի համայնքները ²:

Անընդմեջ տեղաշարժերն ու համալրումները հանգեցրել են Հայկական սփյուռքի բազմազանությանը: 1990-ական թթ. երբեմնի դասական հայկական համայնքները համալրվեցին Բաքվից և Սումգայիթից, ինչպես նաև Հայաստանից արտագաղթած հայերով, որոնք զգալի աշխուժություն մտցրին սփյուռքյան կյանքում, թեև սկզբնական շրջանում գրեթե անտեղյակ էին սփյուռքյան իրողություններին: 1946–1948 թթ. և 1960-ական թթ. Խորհրդային Հայաստան ներգաղթած հայերի մի մասն արտագաղթեց Հայաստանից, և Սփյուռքում առաջացավ մի խավ, որը լավ գիտեր և՛ հայաստանյան իրականությունը, և՛ Սփյուռքը: Հայկական համայնքներում առաջացան տարբեր շերտեր, խմբավորումներ՝ ըստ ծագման երկրի, լեզվի իմացության, եկեղեցական, կուսակցական պատկանելության, ըստ ունեցվածքի և այլն:

Սփյուռքի ընդհանրական պատկերի մասին ՀՀ Նախագահ Ս. Սարգսյանը նշել է. «Բազմադեմ է Հայկական սփյուռքը, բազմադավան ու բազմալեզու: Սակայն ամենից առաջ ու ամենից առավել բազմազոր է Հայկական սփյուռքը: Ու որքան էլ հակասական հնչի՝ լինելով առավել զորավոր, քան երբևէ, Հայկական սփյուռքն այսօր ապրում է պատմական ամենադժվար շրջանը և կարիք ունի հոգածության ու խնամքի: Առանց հոգածության ու խնամքի 15–20 տարում կուժանա այն զորավոր Սփյուռքը, որին նախանձում է աշխարհը»:³

20-րդ դարի վերջերին և 21-րդ դարի սկզբներին ևս Սփյուռքը ենթարկվել է կառուցվածքային փոխակերպումների: Պատերազմների, հակամարտությունների, տնտեսական ճգնաժամների պատճառով էական փոփոխություններ են տեղի ունեցել Հայկական սփյուռքի կառուցվածքում. վերացել է Ադրբեջանի խոշոր հայկական համայնքը (մինչև 1990 թ. այստեղ ապրում էր կես միլիոն հայ), զգալիորեն նվազել է Միջին Արևելքի երկրներում և հատկապես Սիրիայում ապրող հայության թվաքանակը: Մերձավորարևելյան ճգնաժամի հետև-

² Թվային տվյալները ներկայացված են արտերկրում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների և համայնքային կառույցների կողմից տրամադրված տեղեկությունների հիման վրա:

³ Տե՛ս ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը ԱՄՆ-ում ՀՀ դեսպանության, ՄԱԿ-ում ՀՀ մշտական ներկայացուցչության և ամերիկահայ առաջատար կազմակերպությունների կողմից կազմակերպած հանդիսավոր ընդունելությանը, 24.09.2008, <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2008/09/24/news-18/>:

անքով այդ տարածաշրջանի ստվարածավալ հայկական համայնքները զգալիորեն տուժել են՝ կրելով մարդկային, նյութական և բարոյական վնասներ, ինչի հետևանքով հայության մի մասն արտագաղթել է այլ երկրներ:

Հայկական սփյուռքի առանձնահատկություններն ու ընդհանրություններն առավել ընդգծվում են ըստ տարբեր շրջանների՝ Արևելքի, Արևմուտքի, Հարավային Ամերիկայի և ԱՊՀ երկրների հայկական համայնքների և այլն:⁴ Հայկական համայնքների առանձնահատկություններն ու խնդիրները պայմանավորված են նաև տվյալ երկրի զարգացման մակարդակով, մշակույթով, սովորույթներով և այլն: Նրանք ունեն նաև իրավական կարգավիճակ: Յուրաքանչյուր համայնքի իրավական կարգավիճակը պայմանավորված է բնակության երկրի օրենսդրությամբ: Այսպես, Արևելքի որոշ երկրներում (Իրան, Լիբանան) հայկական համայնքները ճանաչվում են որպես ազգային-կրոնական համայնք, որի շնորհիվ իրենց ներկայացուցիչներն ունեն այդ պետությունների խորհրդարաններում ու կառավարություններում: Այլ երկրներում նրանք ազգային փոքրամասնություններ են կամ ուղղակի հասարակական կազմակերպություններ:

Այսօր Հայկական սփյուռքում կան քաղաքներ և գյուղեր, որոնք ամբողջությամբ կամ հիմնականում հայկական ինքնության յուրօրինակ կոլոնիաներ են: Այդպիսի հայաբնակ բնակավայրեր կան ՌԴ-ում, Աբխազիայում, Վրաստանում, Թուրքիայում, Լիբանանում, Սիրիայում:

Հայերին բնորոշ է օտար հասարակություններում արագ ինտեգրումը: Ինտեգրվելով տարբեր միջավայրերում՝ Հայկական սփյուռքը միաժամանակ կարողանում է պահպանել ազգային դիմագիծը, դավանանքը, լեզուն, սովորույթները: Սակայն համաշխարհայնացման պայմաններում դա հայ մնալու համար ամենօրյա պայքար է, որում հաջողություն ունենալու համար Մփյուռքը հարկադրված է գերլարված աշխատանք տանել:

Հայկական սփյուռքը տարիների ընթացքում ձևավորված, համահայկական և հայկական կազմակերպություններից ու հաստատություններից, ենթակառուցվածքներից ու տաղանդավոր անհատներից բաղկացած հսկայածավալ հանրույթ է, որը հայտնի է ամբողջ աշխարհում:

Հայը, որտեղ էլ հաստատվել է, իր հետքն է թողել, ստեղծել հայկական ցանցեր, եկեղեցիներ, կուսակցություններ, դպրոցներ, մշակութային կենտրոններ, տպարաններ, թանգարաններ, գրադարաններ, մասնագիտական ընկերակցություններ, բարեսիրական, կրթական, մշակութային, երիտասարդական, կանանց, մարզական կառույցներ, գիտահետազոտական և այլ հաստատություններ:

---

⁴ Տե՛ս «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, 2003, 9:

Այսօր 821 համայնքներում (երկիր, քաղաք) հայկական կազմակերպությունների թիվը հասնում է 30 հազարի⁵: Դրանք իրենց գործունեությամբ համախմբում են հայության կարևոր հատվածը: Սփյուռքը ցանցային և կազմակերպված դարձրին 38 համահայկական, համասփյուռքյան հասարակական, եկեղեցական, մշակութային, բարեգործական կազմակերպությունները՝ հայ եկեղեցին, ՀՅԴ-ն, ՌԱԿ-ը, ՍԴՀԿ-ն, ՀԲԸՄ-ն՝ իրենց կից կառույցներով, որոնց լրացնում են կրթամշակութային, առողջապահական և մարզական միությունները, հանձնախմբերը, հիմնարկություններն ու հիմնադրամները: Այս կառույցները համախմբում, կազմակերպում և ամրապնդում են Սփյուռքը, կապող օղակ են հանդիսանում Հայրենիք-Սփյուռք և Սփյուռք-Սփյուռք հարբերություններում, պաշտպանում են հայկական շահերն ամենուր:

Նշված կազմակերպություններն ավելի քան 20–50 երկրներում ունեն իրենց մասնաճյուղերն ու գրասենյակները: Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից հետո գրեթե բոլոր համահայկական կառույցներն իրենց գրասենյակները բացեցին Հայաստանում: Այս կազմակերպությունների կենտրոնական մարմինները հիմնականում գտնվում են հայրենիքում, Լիբանանում և ԱՄՆ-ում:

Անգնահատելի է համահայկական կազմակերպությունների դերակատարությունը՝ Սփյուռքում հայ ազգային ինքնության պահպանման, հայրենիքի հետ կապերի ամրապնդման և ազգային խնդիրների լուծման գործում: Համահայկական կառույցներն իրենց երկարամյա գործունեության ընթացքում իրականացրել և իրականացնում են ազգանվեր հսկայական աշխատանք: Տարիներ շարունակ հայկական հոգևոր կառույցները, ավանդական կուսակցությունները, բարեգործական, կրթամշակութային, մարզական կազմակերպությունները համահայկական հարցերի լուծմանն ուղղված լայնածավալ աշխատանքներ են կատարում՝ ցուցաբերելով հետևողական և հայրենասնվեր մոտեցում համազգային առաջնահերթությունների հարցում:

Համահայկական կառույցները վիթխարի դեր են կատարել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման վերաբերյալ բանաձևերի, հայտարարությունների ընդունման, ԼՂ հիմնախնդրի ներկայացման, Սփյուռքի կազմակերպման, Հայրենիք-Սփյուռք գործակցության ամրապնդման ուղղությամբ:

Համահայկական հարցերի շուրջ համախմբվելու և արդյունավետ աշխատելու հրամայականները դիպուկ կերպով է բնորոշել համահայկական ամեն-

⁵ Հակոբյան Հ., Հայաստան-Սփյուռք գործակցության պետական քաղաքականության հիմնախնդիրները, – «Սփյուռքի կազմակերպությունների ղեկավարների և ներկայացուցիչների համահայկական համաժողով. համաժողովի նյութեր» (խմբագիրներ՝ Մխիթարյան Գ., Մկրտչյան Ն.), «Տիգրան Մեծ», Ե., 2011, էջ 53:

նախադասության մեկի՝ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության նախագահ Պերճ Սեդրակյանը, նշելով՝ «Բոլորս կը գիտակցինք թե՛ մեր համագգային հիմնախնդիրները կը բնորոշուին հայրենի ժողովուրդի բարօրութիւնը ապահովելու կոչուած հայրենի պետութեան հզօրացումին, Արցախի անկախութեան և անվտանգութեան ապահովումին և հայ ինքնութիւնը ամրապնդող գործօններու ստեղծումին և զօրացումին գլխաւոր հրամայականներով, հայրենիքի թէ՛ Սփիւռքի մէջ: Այդ հրամայականներէն իւրաքանչիւրը ունի քաղաքական, ընկերային, մարդկային իրաւունքներու, տնտեսական, կրթական, տարածաշրջանային և համաշխարհայնական ամենաբարդ ենթախնդիրներ: Որպէսզի այդ բոլորը դիմագրաւելու և լուծելու պայքարը կարենանք արդիւնաւորութեամբ շարունակել, անհրաժեշտ է, որ բազմացնենք և ամրապնդենք այն հիմքերը և կառուցները, որոնք կը նպաստեն Հայրենիք-Սփիւռք սերտակցութեան, փոխադարձ վստահութեան և աշխատանքներու համակարգումին»⁶:

Հայկական սփյուռքը հայ պահելու, աճող սերնդին ազգային արժեքներին ու արմատներին հավատարմության ոգով դաստիարակելու, քրիստոնեական հավատքը հայի մէջ պահպանելու գործում մենք պարտական ենք Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցուն, որը 1700 տարուց ավելի հավատարիմ է իր առաքելությանը, իր հոգևոր և ազգային էությանը զբաղված է հայ ինքնության պահպանման, սփյուռքահայ համայնքների կազմակերպման ու ամրապնդման կարևորագույն գործով:

Ներկայումս Սփյուռքում գործում են 724 հայկական եկեղեցիներ, մատուռներ և վանքեր, խնամքի կարոտ են հազարավոր խոնարհված եկեղեցիներ ու կառույցներ, որոնք կազմում են հայոց պատմամշակութային ժառանգության հիմնական մասը⁷: Մեր ժառանգության այս հատվածը բոլորովին անխնամ և անպաշտպան վիճակում է հատկապես Ադրբեջանում և Թուրքիայում:

Մեծ է հայ դպրության նկատմամբ հայ ժողովրդի ականածանքը, նույնիսկ Դեր Չորի անապատում, ցեղասպանության ու նախնիների մէջ հայ մայրը երեխային ավագի վրա Այբ, Բեն, Գիմ էր սովորեցնում: Եվ պատահական չէ, որ Սփյուռքում ունենք մոտ 1000-ի հասնող ամենօրյա և մեկօրյա դպրոցներ ու

⁶ Տե՛ս ՀԲԸՄ նախագահ Պերճ Սեդրակյանի ելույթը Սփյուռքի կազմակերպությունների ղեկավարների և ներկայացուցիչների համահայկական համաժողովում, «Սփյուռքի կազմակերպությունների ղեկավարների և ներկայացուցիչների համահայկական համաժողով. Համաժողովի նյութեր», Ե., 2011, էջ 44-45:

⁷ Թվային տվյալները ներկայացված են հայ հոգևոր կառույցների կողմից տրամադրված տեղեկությունների հիման վրա:

դասընթացներ⁸, որոնք շուրջ 400 հազար մանկան մայրենիի ուսուցման սրբազան գործով են զբաղված: Ամենօրյա դպրոցները գործում են հիմնականում Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում, Վրաստանում, Աբխազիայում: Ամենօրյա դպրոցներ գործում են նաև ԱՄՆ-ում, Լատինական Ամերիկայում, Ֆրանսիայում, Հունաստանում, Կիպրոսում, Բուլղարիայում: Այդ դպրոցների թիվն անընդհատ ավելանում է: Մեկօրյա (շաբաթօրյա, կիրակնօրյա), երկօրյա դպրոցները գործում են հայկական եկեղեցիներին, համահայկական կառույցներին, հայկական ու համայնքային կազմակերպություններին կից, ինչպես նաև օտար համալսարաններում, հայագիտական ամբիոններում, կենտրոններում որպես դասարաններ, խմբեր, խմբակներ, ուր ուսուցանվում են մայրենի և հայրենագիտության դասընթացներ: Հարկ է ընդգծել, որ «մեկօրյա դպրոց» հասկացությունը պայմանական է, այն մայրենիի ուսուցման կենտրոն է, նաև հայրենիքի հետ կապող յուրօրինակ օղակ, հայ սերնդին դաստիարակելու, նրա մեջ հայրենասիրություն, հայեցիություն սերմանելու, հայակերտումի յուրօրինակ դարբնոց:

Սփյուռքում ստեղծվել և ստեղծվում են նաև հայագիտական հարուստ արժեքներ, որին նպաստում են թանգարանները, արխիվները և մի շարք համալսարաններում ու գիտական հաստատություններում գործող հայագիտական կենտրոնները: Այսօր աշխարհի տարբեր երկրներում կան այդպիսի գործող 30 թանգարաններ, մի շարք արխիվներ, 103 հայագիտական կենտրոններ (ԱՄՆ-ում՝ 29, ՌԴ-ում՝ 11, Ֆրանսիայում՝ 9, Իտալիայում՝ 9, Լիբանանում՝ 7 և այլն), որոնք հարստացնում են ոչ միայն հայագիտությունը, այլև համաշխարհային քաղաքակրթության գանձարանը:

Հայկական սովորածավալ հանրային շահերի պաշտպանությանն են լծված հայ ազգային քաղաքական կուսակցությունները (ՀՅԴ, ՌԱԿ, ՄԴՀԿ) և լորբիստական, իրազեկման կառույցները (Հայ դատի հանձնախումբ, Ամերիկայի հայկական համագումար, Ամերիկայի հայ ազգային կոմիտե և այլն), որոնք, անկախ ծրագրային զգալի տարբերություններից, համազգային խնդիրներում ունեն միասնական մոտեցում, ինչն առաջին հերթին միտված է Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանն ու դատապարտմանը, ԼՂ հիմնահարցի արդարացի լուծմանը, հայրենիքի հզորացմանը, Սփյուռքի ամրապնդմանն ու ազգային ինքնության պահպանմանը:

⁸ Տե՛ս ՀՀ Սփյուռքի նախարար Հ. Հակոբյանի ելույթը Համահայկական կրթական 5-րդ խորհրդաժողովի բացմանը, 14.08.2012, http://www.mindiaspora.am/am/Speeches_of_minister/2170: Տե՛ս նաև ՀՀ Սփյուռքի նախարար Հ. Հակոբյանի ելույթը «Արարատի ստորոտին» միջազգային մեդիա ֆորումում, 18.03.2015, http://www.min_diaspora.am/am/Speeches_of_minister/3761.

Հայկական իրազեկման կառույցները հիմնականում գործում են ԱՄՆ-ում և Եվրոպայում⁹: Հայկական լոբբինգն ակտիվացել է վերջին 40 տարում, իսկ Հայաստանի անկախացումից հետո դարձել է առավել ճկուն, քանի որ առկա է համագործակցություն Հայաստանի պետական կառույցների, մասնավորապես՝ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության հետ:

Վերջին շրջանում նաև հայոց պետության նախաձեռնությամբ և օգնությամբ Սփյուռքում վերակազմակերպման գործընթացներ են տեղի ունենում՝ մասնավորապես համայնքների ներուժի բացահայտման և համախմբման առումով: Այժմ են ընկնում հատկապես մասնագիտական կառույցները և դրանց կազմակերպական գործընթացը: Նման կառույցները, համախմբելով հայ ճարտարապետներին, իրավաբաններին, լրագրողներին, գործարարներին, բժիշկներին, նկարիչներին, գիտնականներին և այլ մասնագիտությունների տեր մարդկանց, ծավալել են ցանցային ակտիվ գործունեություն և աշխարհին ներկայանում են նորարարություններով, միասնական ու հեռանկարային ծրագրերով: Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ այս կառույցները գնալով ավելանում են ըստ մասնագիտական ուղղությունների:

Իր բազմադարյա գոյության ընթացքում հայ ժողովրդի յուրօրինակ անձնագիրն է դարձել ազգային ինքնության պահպանման հենապոլսերից մեկը՝ հայկական մշակույթը: Պատահական չէ, որ 405 թ. հայ գրերի ստեղծումից ի վեր աննախադեպ վերելք ապրեց հայ մշակույթը, ամրապնդվեց հայ ազգային ոգին, հայկական քաղաքակրթությունը դրվեց զարգացման և հարատևման ուղու վրա:

1512 թ. Վենետիկում տեղի ունեցավ պատմական իրադարձություն՝ Հակոբ Մեղապարտը տպագրեց առաջին հայերեն գիրքը՝ «Ուրբաթագիրքը», հայ ձեռագիր գիրն ու գրականությունը դարձան տպագիր, հայկական բազմադարյա մշակույթը լայնորեն տարածվեց աշխարհում, ի հայտ եկան հայկական գրատպության նշանավոր օջախներ Ամստերդամում, Լվովում, Լիվոռնոյում, Նոր Զուղայում, Կ.Պոլսում, Հնդկաստանում (Շահամիրյանների կողմից հիմնված Մադրասի տպարանը), Ռուսաստանում (Նոր Նախիջևանում, Աստրախանում, Իսադարյանցի տպարանը՝ Ս.Պետերբուրգում) և վերջապես Մայր հայրենիքում՝ Հայաստանում: Հայ գրատպության անխոնջ մշակները լծվեցին հայկական և համաշխարհային հարուստ ձեռագրային հավաքածուները հավերժացնելու վեհ ու նվիրական գործին:

Ապրելով և արարելով օտար ափերում, տարբեր մշակույթների ազդեցության ներքո և քաղաքակրթական տարբեր միջավայրերում՝ հայը փորձում է կառչած մնալ իր մշակույթին՝ որպես հայության հոգու և ոգու թարգմանի: Եվ

---

⁹ ԱՄՆ-ում կոչվում են լոբբիստական, իսկ Եվրոպայում՝ իրազեկման խմբեր:

պատահական չէ, որ այսօր 100-ից ավելի երկրների հայկական համայնքներում գործում են 638 մշակութային կենտրոններ ու միություններ, հարյուրավոր երգի, պարի համույթներ, ասմունքի խմբեր, երաժշտական, նկարչական դպրոցներ, ուսուցողական խմբակներ և այլն: Այս կառույցների, աշխարհահռչակ անհատ կատարողների, երգիչների, ռեժիսորների, դիրիժորների, նկարիչների շնորհիվ է, որ հայկական համայնքներում շարունակվում է հայ մշակութային կյանքի վերելքը: Այս ամենն օգնում է նաև, որպեսզի օտարները ծանոթանան և ճանաչեն հայկական քաղաքակրթությունը, Հայաստանը:

Հայերը մեծ ներդրում ունեն համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ: Միայն վերջին հարյուրամյակում մեր ժողովուրդն աշխարհին տվել է բազում հռչակավոր գիտնականներ, որոնց ներդրումը համաշխարհային գիտության, համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման բնագավառում անուրանալի է: Անգնահատելի է հայերի ներդրումը հատկապես ֆիզիկայի, միջուկային ֆիզիկայի, քիմիայի, մաթեմատիկայի, բնագիտության, մեքենաշինության, բժշկագիտության, տիեզերագիտության, ավիաշինության, ռազմական, բարձր տեխնոլոգիաների և այլ գիտությունների զարգացման բնագավառներում:

Հայ գիտնականների բազմաթիվ հայտնագործությունները, գյուտերն ու նորարարություններն առաջ են մղել մարդկային մտքի զարգացումը: Անգնահատելի են հատկապես նրանց կողմից արված գյուտերն առաջին արևային էներգիայով աշխատող ռադիոհաղորդիչի, մագնիսական ռեզոնանսային պատկերների ախտորոշման ու լապարասկոպիկ սարքերի, նոր տարրերի հայտնաբերման և Մենդելևևի աղյուսակում լրացման, միջուկային ֆիզիկայի, ատոմային էներգետիկայի և այլ բնագավառներում: Հայի մտքի արգասիքներ են նաև ամերիկյան դոլարին հատուկ կանաչ և սև գույների հայտնագործումը, ԴՆԹ-ի ստացումը, բժշկության մեջ օրգանների «փոխպատվաստման» ուղղության հիմնումը, ռոտավիրուսի պատվաստանյութի, մեքենայի ավտոմատ փոխանցման տուփի, բենզինային պոմպի, ավտոմեքենայի ապակիների մաքրիչների, մարզական ավտոմեքենայի հիդրավլիկ պատնեշի, օդաչուների թթվածնային դիմակի, յուրահատուկ տեսակի ջրի ծորակի, համակարգչային տոմոգրաֆիայի միջոցով մարդու մարմնի պատկերը վերարտադրող սարքի, բանկոմատի, հեռահուշարարի, առաջին պլաստիկե կոնտեյներների, պլաստիկե շշերի արտադրման մեքենայի, ճկվող ձողիկների, հաշմանդամի՝ ձեռնակառավարմամբ սայլակի, մագի ֆոլիկուլի, մազերի պատվաստման մեթոդի, առաջին տեսափլեյերի և այլ կարևոր սարքերի հայտնաբերումը:

Չարմանալի գուգադիպությամբ այնպիսի կարևոր բնագավառներում, ինչպիսիք են միջուկային ֆիզիկան և էներգետիկան, ավիաշինությունը և տիեզերքի ուսումնասիրությունը, Խորհրդային Միությունում և ԱՄՆ-ում առաջնային դիրքեր են զբաղեցրել հայազգի գիտնականները: Ահա անուններ,

որոնք մնացել են համաշխարհային գիտության պատմության մեջ՝ որպես անհաս մեծություններ. միջուկային ֆիզիկայի բնագավառում՝ Սամվել Քոչարյան¹⁰ (ԽՍՀՄ) և Պոլ Տեր-Կարապետյան (ԱՄՆ), տիեզերանավերի նախագծման բնագավառում՝ Ալեքսանդր Քեմուրջյան (ԽՍՀՄ) և Ջոն Հայլանդյան (ԱՄՆ), ինքնաթիռաշինարարության մեջ՝ Արտեմ Միկոյան (ԽՍՀՄ) և Վահե Կուպելյան (ԱՄՆ) և այլն:

Հուզիչ և խորհրդանշական է հետևյալ դեպքը: Սառը պատերազմի տարիներին Իտալիայում անցկացվել է կիբեռնետիկային նվիրված գիտաժողով: Ծանոթության ընթրիքին իտալական կողմը խնդրել է ԽՍՀՄ և ԱՄՆ պատվիրակությունների ղեկավարներին մոռանալ երկաթե վարագույրի մասին և հանուն գիտության բաժակ բարձրացնել: Խորհրդային պատվիրակության երիտասարդ ղեկավարի՝ Սերգեյ Մերգելյանի ներկայանալուց անմիջապես հետո կայծակնային արագությամբ ոտքի է կանգնում ԱՄՆ պատվիրակության ղեկավարը, բարձրացնում բաժակը և արտաբերում իր անուն ազգանունը: Բոլորի ապշած հայացքների ներքո երկու գիտնական գրկախառնվում են և որոշ ժամանակ անշարժ մնում: Պահը հուզիչ էր, ներկաները ոչինչ չեն հասկանում: Իտալիայի կողմից նախագահը բացականչում է. «Երկաթե վարագույրը պատռվեց»: Գրկախառնված գիտնականները սրբում են թաց աչքերը, և Սերգեյ Մերգելյանը, դառնալով ներկաներին, բացականչում է. «Պարզապես երկու հայ միմյանց հանդիպեցին...»: ԱՄՆ պատվիրակության ղեկավարը Հենրի Կարապետյանն էր¹¹:

Աշխարհասփյուռ հայության մտավոր ներուժի գնահատումը կարևոր նշանակություն ունի ինչպես դրա համախմբման, կազմակերպման, այնպես էլ ի շահ Հայաստանի ու հայության կիրառման համատեքստում:

Այսօր հայ գիտնականների համախմբման առաքելությունը իր վրա է վերցրել ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի արտասահմանյան գիտնականների բաժանմունքը: Աշխարհի զարգացած շատ երկրներում տարբեր բնագավառների ճանաչված բազմաթիվ հայ գիտնականներ, մասնագետներ (հատկապես ճշգրիտ գիտությունների և բնագիտության ոլորտներում) անդամագրվում

¹⁰ Ուշագրավ է, որ Խորհրդային Միությունում «Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս» պարգևի գոյության ավելի քան 50 տարիների ընթացքում ընդամենը 205 մարդ են արժանացել Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կրկնակի կոչման: Նրանցից միայն 57-ն են ստացել այն գիտության և տեխնիկայի բնագավառում, որոնց շարքերում են մեր երեք հայրենակիցները՝ Արտեմ Միկոյանը, Վիկտոր Համբարձումյանը և Սամվել Քոչարյանը: (Տե՛ս Еркян А. Самый засекреченный «К», 23.12.2015, <http://novostink.ru/armenia/136709-samy-zasekrechenny-k.html>):

¹¹ Հենրի Կարապետյանը ամերիկյան ատոմային ժուժը ստեղծած հայ նշանավոր գիտնականներից է, Տե՛ս Մարտիրոսյան Հ., Սերգեյ Մերգելյան կամ պատմություն՝ շատ տխուր վերջաբանով, 06.07.2016, <http://www.magaghat.am/2016/07/սերգեյ-մերգել-յան-կամ-պատմություն-շատ/>.

են ՀՀ ԳԱԱ-ին, իրենց ներդրումը բերում հայ գիտական մտքի զարգացման գործում: Նրանք իրականացնում են համատեղ հետազոտություններ, մշակում հետազոտական նոր ծրագրեր, օգնում մասնագետների պատրաստման և վերապատրաստման աշխատանքներին, հրատարակում համատեղ աշխատություններ և կազմակերպում միջազգային գիտաժողովներ:

ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամների ընտրությունն այն կարևոր եղանակներից մեկն է, որով Սփյուռքի ներուժը օգտագործվում է ՀՀ կրթական ու գիտատեխնիկական ոլորտները բարեփոխելու, դրանք արդի միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու համար:

Արագ փոփոխվող աշխարհում գիտության առաջխաղացման շարժիչ են դարձել հատկապես տեղեկատվական տեխնոլոգիաների նաև և բիո ոլորտները, որոնցում ակնառու է հայ մասնագետների դերակատարությունը: ՏՏ գլոբալ ճյուղում մեծ հեղինակություն են դարձել բազմաթիվ սփյուռքահայեր, ովքեր իրենց արմատների և կատարած աշխատանքների արդյունքում հանդիսանում են «Հայկական տեխնոլոգիաների» անուղղակի գովազդողներն ամբողջ աշխարհում: Մասնավորապես Արևմուտքում ստեղծվել են բազմաթիվ ֆիրմաներ, ընկերություններ, որոնք ունեն իրենց մասնաճյուղերը, համատեղ ձեռնարկություններ նաև Հայաստանում: Այս ձեռնարկություններում մեծ ուշադրություն է դարձվում հատկապես Հայաստանում կրթական ոլորտի զարգացմանը: Արդեն լուրջ համարում ունեն «Թումո» ստեղծարար տեխնոլոգիաների կենտրոնն¹² ու «Այբ» կրթահամալիրը¹³:

Ի թիվս մի շարք այլ ոլորտների՝ հայերը զգալի ներգրավվածություն ունեն նաև առողջապահության ոլորտում և իրենց ավանդյուններն պրակտիկ բժշկության մեջ: Նրանք կարևոր ներդրում ունեն ոչ միայն գիտության, այլև բազմաթիվ նորամուծությունների ու նոր տեխնոլոգիաների կիրառման շնորհիվ նաև վիրաբուժության մեջ: Հայ անվանի մասնագետները ներկայացնում են առանձին համալսարաններ, ինստիտուտներ, բժշկական դպրոցներ ու կենտրոններ և աշխարհի տարբեր երկրներում բարձր են պահում հայի անունն ու հեղինակությունը:

Համաշխարհային մշակույթի ներկայանակը գունատ կլիներ առանց հայերի նշանակալի ավանդի: Հայ ժողովրդի արժանավոր զավակներից շատերը հռչակ ու ճանաչում են ձեռք բերել գրականության, արվեստի, երաժշտության, կերպարվեստի, ճարտարապետության, թատրոնի և կինոյի ասպարեզներում: Նրանք դարձել են մնայուն դեմքեր, որոնց փառքը գնալով ավելանում է:

¹² Տե՛ս <http://www.tumo.org/>:

¹³ Տե՛ս <http://aybschool.am/>:

Համաշխարհային մշակույթի զարգացման կիզակետում են հայտնվել գրողներ Վիլյամ Սարոյանը, Մայքլ Առլեն Կրտսերը, Փիթեր Բալաքյանը, Անրի Թրուայան (Լևոն Թորոպյան):

Երգարվեստի առաջընթացի ավանգարդներից են Շառլ Ագնավուրը, Միշել Լեգրանը, Ալեքսանդր Սպենդիարյանը, Արամ Խաչատրյանը, Տիգրան Չուխաջյանը, Առնո Բաբաջանյանը, Ալան Հովհաննեսը, Միքայել Թարիվերդիևը, Գեորգի Գարանյանը և այլք:

Կինոռեժիսուրայի ասպարեզում մնայուն դեմքեր դարձան Անրի Վերնոյը (Աշոտ Մալաքյան), Սերգեյ Փարաջանովը, Էդմոնդ Զեռսայանը, Ռուբեն Մամուլյանը, Ստիվեն Չեյյանը, Արտավազ Փելեշյանը և շատ ուրիշներ:

Նկարչության և հատկապես ծովանկարչության գագաթ դարձան Հովհաննես Այվազովսկին, Արշիլ Գորկին (Ոստանիկ Ադոյան), Վարդգես Սուրենյանցը, Գառզուն, Հովսեփ Փուշմանն ու այլք:

Այժմի ընկնելով բոլոր ոլորտներում՝ հայերն արժանացել են օտարերկրյա ականավոր գործիչների դրվատանքին ու բարձր գնահատականին: Նրանցից մեկն էլ հայտնի անգլիացի կոմկասագետ Դեվիդ Լենգն է, ով իր «Հայերը. արարիչ ժողովուրդ» գրքում հանգամանորեն ներկայացնելով հայոց պատմությունն ու հայերի ներդրումը համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ և անդրադառնալով անելանելի պայմաններում հայերին բնորոշ այնպիսի հատկանիշների, ինչպիսիք են համբերատարությունը, աշխատասիրությունը, հավատարմությունը հայրենի հողին, համախմբվածությունն ու կենսասիրությունը, ընդգծում է՝ «Դատելով տրամաբանորեն՝ նրանք (հայերը) վաղուց պետք է դադարեցնեին պայքարը և հնազանդվեին ճակատագրին: Սակայն հայը կրկին ու կրկին հրաժարվում է ընդունել պարտությունը և հենց դրանում է այդ համառ անհաղթելի փոքրիկ ժողովրդի բնավորությունը հասկանալու բանալին, որի ներդրումը քաղաքակրթության մեջ չափազանց մեծ է իր թվաքանակի համեմատ»¹⁴:

Դժվար է աշխարհում գտնել մի երկիր, որտեղ չի դրսևորվել հայի ստեղծագործ միտքն ու ոգին, որը ճարտարապետության մեջ իր արտացոլումն է գտնում մնայուն կառույցների և կոթողների տեսքով՝ հիացմունք ու զարմանք պատճառելով ոչ միայն հայերին, այլև օտարներին որպես քարե երաժշտություն, որպես հայ շինարարի ու ճարտարապետի քրտնաջան աշխատանքի արգասիք, որպես հայի ստեղծագործ մտքի հերթական թռիչք:

Հայ ճարտարապետական միտքն իր ուրույն հետքն է թողել հատկապես Պոլսում: Հայազգի ճարտարապետ Միմար Սինանի (1489–1588 թթ.) շնորհիվ միայն Թուրքիայում կառուցվել են 130 մզկիթ, 19 դամբարան, 14 մինարեթ, 8

---

¹⁴ Лэнг Д., 2004, 32.

կամուրջ, 31 պալատ, 55 դպրոց, 7 գրադարան, 3 հոսպիտալ, 17 քարավանատուն, 35 բաղնիք, 5 ջրանցք, աշխարհիկ ու հոգևոր այլ կառույցներ (թվով մոտ 360 կառույց):

Պալանների շնորհիվ կառուցվել են համաշխարհային ճարտարապետության մնայուն գանձեր համարվող Դոմաբախչեի և Բեյլերբեյի պալատները, Համիդիեի ժամացույցի աշտարակը, Բեյքոզի, Սկյուտարի Գոշուեդուի Մայր թագուհու և երկու փաշաների ապարանքները, Չրադանի պալատը և այլն:

Մեծ է Ռուստոմ Ոսկանյանի (1932–2013 թթ.) ներդրումը հատկապես Թեհրանի ժամանակակից ճարտարապետության զարգացման գործում: Իսկ իտալահայ ճարտարապետ Լևոն Կյուրեդյանի, ֆրանսաբնակ ճարտարապետներ Լևոն Նաֆիյանի, Էդուարդ Ութունյանի, լոնդոնաբնակ Միշել Մոսեսյանի աշխատանքները ճարտարապետական դասական գործերի են վերածվել ներկա ժամանակներում:

2010 թ. երբ Ստամբուլի ժամանակակից արվեստի թանգարանում «Ստամբուլը եվրոպական մշակույթի մայրաքաղաք» փառատոնի շրջանակներում բացվեց 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարասկզբին Կ.Պոլսում ապրած և գործած 40 հայ ճարտարապետների հեղինակած 100 պատմական շենք-շինությունների լուսանկարների ցուցահանդեսը, այն մեծ արձագանք գտավ թուրք հանրության շրջանում: Թուրքական մի շարք լրատվական և տեղեկատվական միջոցներ «Ստամբուլի հայ ճարտարապետները» վերտառությամբ հոդվածներ հրապարակեցին՝ առաջին անգամ Թուրքիայում բարձրաձայն խոսելով Ստամբուլի կայացման գործում հայ ճարտարապետների կատարած էական դերի մասին, որտեղ ներկայացնելով հայ ճարտարապետների ստեղծած կառույցների ճարտարապետական հատկանիշներն ու յուրօրինակությունը՝ նշվում են. «Արևմտականացրած Ստամբուլում հայ ճարտարապետների հետքը կա: Պալատներից մինչև մարզագետիներ, հարյուր տարի առաջվանից ժառանգված հրապուրիչ շենքերի կարևոր մեկ մասը հայ ճարտարապետների շնորհքն է: ...Եթե այսօր Ստամբուլը խոշոր քաղաք է և հպարտանում է իր բազմանշանակալի անցյալով, ապա արդյո՞ք դա այդ կառույցների շնորհիվ չէ»¹⁵:

¹⁵ Ortaylı İ., İstanbul'un Ermeni mimarları, 11.12.2010, <http://www.milliyet.com.tr /istanbul-un-ermeni-mimarlari/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.12.2010/1325181/default.htm>; Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları' Sergisi, 08.12.2010, <http://www.sondakika.com /haber-batililasan-istanbul-un-ermeni-mimarlari-sergisi-2402560/>: İstanbul'un Ermeni mimarları, 09.12.2010, <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/579526-istanbulun-ermeni -mimarlari>; Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları Sergisi Sanal Mimarlık Müzesi'nde, 07.02.2014, <http://www.haberler.com/batililasan-istanbul-un-ermeni-mimarlari-sergisi-5641311 -haberi/>.

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ ավստրիացի նշանավոր պատմաբան, Վիեննայի համալսարանի արվեստի պատմության ինստիտուտի տնօրեն, արվեստագետ Յոզեֆ Ստրժիգովսկին օտարազգի առաջին գիտնականն էր, ով ի լուր գիտական աշխարհի փաստեց հայկական ճարտարապետության ինքնուրույն երևույթ լինելու, այլ երկրների ճարտարապետության վրա ազդեցության մասին: Մասնավորապես «Հայերի ճարտարապետությունը և Եվրոպան» իր երկհատորյա հայտնի աշխատության մեջ նա նշում է. «Հռոմը, Բյուզանդիան, Բաղդադը ներգրավել են իրենց աշխարհակալության ուժերն ու արվեստ են ստեղծել: Հայաստանը մնում է ինքն իրենով նախասահմանված և իր ուժն ու էության ինքնությունը վերցնում է մայր հողից, այնպես ինչպես ժամանակին առել է Հելլասը»¹⁶:

Եթե փորձենք գնահատել տարբեր երկրներում գործունեության ոլորտները, որոնցում առավել մեծ է հայերի տեսակարար կշիռը, ապա գործարարության ոլորտներում հայերն ամենամեծ գրավվածն են: Հայերի մասնակցությունը տարբեր երկրների տնտեսական կյանքին շոշափելի է: Նրանք աչքի են ընկնում բիզնեսում, կարողանում են իրենց ստեղծագործ մտքով, կազմակերպական ունակություններով ստեղծել ֆիրմաներ, ընկերություններ հատկապես առևտրի, քաղաքաշինության, ֆինանսաբանկային, գյուղատնտեսության, իսկ վերջին շրջանում՝ նաև բարձր տեխնոլոգիաների բնագավառում: Հայ գործարարների տնտեսական հնարավորություններն ակնառու են ԱՄՆ-ում, Լատինական Ամերիկայում, Եվրոպայում, Լիբանանում և հատկապես ՌԴ-ում: ՌԴ-ում աչքի են ընկնում հարյուրավոր խոշոր գործարարներ, որոնք ընդգրկված են բիզնեսի բոլոր ոլորտներում: Ուշագրավ է, որ 2015 թ. հանրահայտ «Փորթս» ամսագրում ընդգրկված է հինգ հայի անուն, որոնցից երեքը գործում են Ռուսաստանի Դաշնությունում¹⁷: Սփյուռքի հայտնի հայերից շատերն իրենց ներդրումային ու բարեգործական ծրագրերն են իրականացնում նաև ՀՀ-ում:

Հայերի տնտեսական, գիտական ու մշակութային հնարավորություններին ու ներուժին համարժեք չէ ներգրավվածությունը քաղաքականության մեջ, թեև մի շարք պետությունների խորհրդարաններում և կառավարություններում ունեն ներկայացուցիչներ: Զիչ չեն հատկապես նահանգային և

¹⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս Strzygowski J., Die Baukunst der Armenier und Europa, Band I-II, Kunstverlag Anton Schroll & Co. G.M.B.H IN Wien I, 1918, 888 s.:

¹⁷ Peterson-Withorn Ch., Forbes Billionaires: Full List Of The 500 Richest People In The World 2015, 02.03.2015, <http://www.forbes.com/sites/chasewithorn/2015/03/02/forbes-billionaires-full-list-of-the-500-richest-people-in-the-world-2015/#37d8d34e16e3>. Տես նաև Ghazanchyan S., Five Armenians on Forbes' 2015 World's Billionaires List, 02.03.2015, <http://www.armradio.am/en/2015/03/02/five-armenians-on-forbes-2015-worlds-billionaires-list/>.

տեղական մարմիններում ընտրվածները՝ շուրջ 350 հոգի, որոնք աջակցում են նաև տվյալ երկրի և Հայաստանի կապերի ամրապնդմանը:

Ակնհայտ է, որ հայերը որտեղ էլ հաստատվեն, իրենց աշխատասիրությամբ, գործնական և մարդկային բարձր հատկանիշներով անմիջապես աչքի են ընկնում, դառնում են տվյալ հասարակությունում հարգված և ընդունված անհատներ, մասնագետներ, բարերարներ, հասարակական քաղաքական գործիչներ, ստեղծում իրենց ազգային կառույցները և դառնում հիմնականում այդ երկրի օրինապաշտ քաղաքացիներն ու ձգտում հայ մնալ, ստեղծում են հայի մասին դրական պատկերացում բնակչության երկրում, իսկ հայ համայնքը, որպես կանոն, աչքի է ընկնում կազմակերպվածությամբ և ազգային նկարագրով:

Հայաստանի և Արցախի որևէ պաշտոնյա գործուղումների ընթացքում գրեթե միշտ հանդիպում է ունենում հայկական համայնքի հետ: Առանձնակի հպարտություն և ուրախություն են ապրում, երբ ՀՀ Նախագահի հանդիպումների ժամանակ տարբեր պետությունների ղեկավարներ ընդգծված հարգանքով և առանձնակի ջերմությամբ են խոսում հայ համայնքի, նրա կառույցների, տվյալ երկրի հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային կյանքում հայերի ծանրակշիռ ներդրման մասին:

Բ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԻ ՆԵՐԿԱ ՀԻՄՆԱՆԴԻՐՆԵՐԸ

Համաշխարհայնացման գործընթացների, աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների, ներսփյուռքյան տեղաշարժերի հետևանքով Հայկական սփյուռքը վերափոխությունների է ենթարկվում՝ ձեռք բերելով նոր հատկանիշներ, միևնույն ժամանակ տվյալ միջավայրում պահպանելով հիմնական առանձնահատկությունները:

Վերջին շրջանում ընդունված է Հայկական սփյուռքը կոչել սփյուռքներ, որը, մեր կարծիքով, շփոթ կարող է առաջացնել այսօրվա առանց այդ էլ բարդ իրադրության պայմաններում: Ընդհանրական անվանմամբ Հայկական սփյուռքն ունի իր կառուցվածքը համայնքների ձևով, որոնք էլ գործում են համապատասխան երկրում, տարածաշրջանում և կրում համապատասխան անվանումները՝ Ռուսաստանի հայկական համայնք, ԱՄՆ-ի հայկական համայնք և այլն: Կարծում ենք՝ Հայկական սփյուռքի մասերը պետք է տարբերակել այս անվանումներով: Մյուս կողմից՝ հարկ է ձերբազատվել «գաղութ» բառից, քանի որ սփյուռքյան համայնքների հիմնական մասում արդեն չորրորդ, հինգերորդ սերունդն է ծնվում, և նրանց գաղթական կոչելը այդքան էլ ճիշտ չէ:

Օժտված լինելով հավաքական ինքնագիտակցությամբ և կապված լինելով Մայր հայրենիքի հետ՝ Սփյուռքը միաժամանակ ունի հայկական ինքնու-

թյան պահպանման, սերունդներին հայ պահելու լուրջ խնդիր, որը նաև հայոց պետության գերխնդիրներից է: Հայ ինքնության պահպանումն անհրաժեշտ է միասնականության, տեսակի պահպանման համար: Այսօրվա Սփյուռքը, անկախ իր սփռվածության աստիճանից, դարձել է ցանցային, որի համար փրկության խարիսխ է դառնում Հայաստանը, իսկ համախմբման առանցք են կազմում Հայաստանի գորացումը և ԼՂ հիմնախնդրի կարգավորումը, Ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հետևանքների վերացման հիմնահարցերը:

Անկախ բնակության երկրից՝ համայնքում իրավիճակի փոփոխությունը ազդում է ամբողջ Սփյուռքի վրա. ինչպե՞ս օգնել, ո՞ւր տեղափոխել, ինչպե՞ս ինտեգրել, ինչպե՞ս լուծել աշխատանքի, կրթության հարցերը և այլն: Այսպիսով՝ Համաշխարհայնացման գործընթացների արդի փուլում հայության հիմնախնդիրները չեն պակասել: Պատերազմների, հակամարտությունների, բնական աղետների հետևանքով ակտիվանում են նաև հայության տեղաշարժերը Արևելքից Արևմուտք, որոնք հանգեցնում են Սփյուռքի կառուցվածքային փոփոխություններին ու վերաձևավորումներին:

Մերձավոր Արևելքում իրավիճակի սրման հետևանքով կազմալուծման եզրին են հայտնվել տարածաշրջանի հայկական երբեմնի ստվար համայնքները, բազմահազար մեր հայրենակիցներ դարձել են փախստական: Թեև 20 հազար հայ Սիրիայից տեղափոխվեց Հայաստան, և հայոց պետությունը ստեղծեց հնարավոր բոլոր պայմանները նրանց կրթության, աշխատանքի, սոցիալական խնդիրների լուծման համար¹⁸, այնուամենայնիվ, սիրիական համայնքի կեսը նախընտրեց հաստատվել այլ երկրներում, որտեղ ծագել են բազում հիմնահարցեր՝ փաստաթղթերի, կացության, աշխատանքի և այլնի հետ կապված:

Ակնհայտ է, որ հայերը համախմբվում են համահայկական խնդիրների շուրջ և հատկապես ցավի ու վտանգների դեպքում դառնում միասնական: Սակայն հարկ է արձանագրել, որ դասական Սփյուռքի և Հայաստանից մեկնածների միջև հիմնականում չկա սերտ համագործակցություն: Հայաստանցիների մի ստվար հատվածը ներգրավված չէ համայնքային կյանքում: Թեև Սփյուռքի նախարարությունն իրականացնում է մի շարք ձեռնարկներ համայնքային կառույցների հետ, այնուամենայնիվ մերձեցման խնդիրները մնում են օրակարգային: Չկա տարբերակված մոտեցում «հաջողակ» և «խոցելի» խմբերի հետ աշխատանքներում:

---

¹⁸ ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը ԱՄՆ արևելյան ափի հայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ հանդիպմանը, 30.03.2016, <http://www.president.am/hy/statements-and-messages/item/2016/03/30/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Armenian-community-in-USA-speech/>:

Ծատ տեղերում ծառացած է համայնքի ինքնակազմակերպման խնդիրը: Դեռևս քիչ չեն տարածքները, որտեղ հայերը վատ կամ գրեթե վատ են կազմակերպված (Մեքսիկա, Աֆրիկա, Հարավային Ամերիկայի մի շարք երկրներ, ՌԴ-ի որոշ տարածքներ): Անկախ բազմազանությունից, մշակութային և լեզվական տարբերություններից՝ հայերը, այնուամենայնիվ, ցանկություն ունեն համախմբվելու՝ համայնքային, մշակութային կյանք կազմակերպելու ակնկալիքով:

Հզոր են ու կազմակերպված այն համայնքները, որոնցում գործում է համահայկական կազմակերպությունների ցանցը՝ իր կենտրոնական մարմիններով ու մասնաճյուղերով: Բայց պետք է արձանագրել նաև, որ համայնքի 70-80 %-ը չի մասնակցում համայնքային միջոցառումներին, և գնալով թուլանում են հայության ու հայկականության հետ կապերը:

Հայ մնալն աշխարհում գերխնդիր է դարձել, ուստի մեր միասնության հիմքը պետք է լինի հայ ինքնության պահպանումը: Օտար պետություններում հայ ինքնության և լեզվի պահպանման հիմնահարցերը՝ լեզուն օգտագործելու համար հավաքական միջավայրի բացակայությունը (գնալով մեծանում է մայրենի լեզուն չիմացողների հատվածը), ուժացման վտանգը, տարածաշրջանային առանձնահատկությունների հետևանքով Սփյուռքի հայկական դպրոցների խնդիրները պահանջում են նոր, առավել նպատակային ու համակարգված գործողություններ:

Համաշխարհայնացման հետևանքով ծագող նոր իրողությունները, հայերի սփռվածությունը հանգեցնում են նրան, որ զուտ հայկական ընտանիք կազմելու հարցը դառնում է հիմնախնդիր, ավելանում է խառնամուսնությունների թիվը (որոշ համայնքներում կազմում է 50–90 %), ավանդական հայ ընտանիքի սովորույթներն ու ավանդույթները մոռացվում են, թուլանում: Նման ընտանիքներում ծնված երեխաների ինքնության հարցերը հաճախ հարցականի տակ են դրվում:

Հայկական ընտանիքի ամրությունը, գերդաստանի հետ կապվածությունը դեռևս իշխում է հայկական իրականության մեջ, և հարազատները գերադասում են նույն համայնքում, նույն քաղաքում ապրել համախումբ կերպով: Գերդաստանային մտայնությունը շարունակում է հոգեհարազատ մնալ, արդիական է մնում հայկական ընտանիքի վերամիավորման գործոնը, ինչով էլ կարելի է նաև բացատրել հայության անընդմեջ տեղաշարժերը:

Հայերը ստեղծել են պատմամշակութային բազմաթիվ կոթողներ, ճարտարապետական կառույցներ, պուրակներ, շենքեր, շինություններ, եկեղեցիներ: Սակայն մի շարք երկրներում սպառնալիքի տակ է հայտնվել հայկական պատմամշակութային հարուստ ժառանգությունը: Դա ակնհայտ դրսևորումներ է ստացել հատկապես հարևան Ադրբեջանում և Թուրքիայում: Վտանգ-

ված է նաև մերձավորարևելյան տարածաշրջանի հայկական պատմամշակութային ժառանգությունը:

Սուդանում, Եթովպիայում, Եգիպտոսում, Հնդկաստանում, Վենեսուելայում, Վիեննայում և Փարիզում և այլուր կուտակված է մշակութային լուրջ ժառանգություն, կան հայկական հողատարածքներ, շենքեր և շինություններ, որոնց հետագա գործածությունը վտանգված է:

Հայ ժողովուրդը շարունակում է Հայոց ցեղասպանության դառնությունն ու ցավը 100 տարի անց էլ կրել իր մեջ և շարունակել պայքարն այդ հիմնախնդրի լուծման համար՝ հաջորդ սերունդներին փոխանցելով պատմական հիշողությունը: Եվ այդ հիշողությունն իր մեջ կրող չորրորդ սերունդը դարձել է ավելի պահանջատեր, ավելի գրագետ, մրցունակ և շարունակում է հայության իրավունքների համար պայքարը:

21-րդ դարում աշխարհի վերափոխումների ու աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների պայմաններում առաջնային է դարձել տեղեկատվական անվտանգության խնդիրը: Դա առավել կարևոր է հայկական իրականության համար, քանի որ Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից հակահայկական քարոզչությունն ու ապատեղեկատվության տարածումը դարձել են պետական քաղաքականություն, ամենուր և ամեն կերպ աղճատվում են պատմական փաստերը, կեղծվում ու խեղաթյուրվում է պատմությունը, քարոզվում հայատյացություն ու մարդատյացություն ընդհանրապես: Սա լուրջ հիմնահարց է դարձել ողջ հայության համար:

Ներկա իրավիճակի առանձնահատկություններից է նաև այն, որ Հայաստանին և Մփյուռքին նետված առանձին մարտահրավերներից զատ, առկա են նաև համազգային մարտահրավերներ, որոնց հաղթահարումը ջանքերի միատեղման նոր որակ է պահանջում: Համազգային այդ մարտահրավերներից են Լեռնային Ղարաբաղի չկարգավորված հիմնախնդիրը, 23 տարի շարունակ երկու հարևանների կողմից Հայաստանի շարունակվող շրջափակումը, ինչը տնտեսական լուրջ հարված է հասցնում երկրին: Մփյուռքը խիստ զգայուն է Հայաստանում առկա խնդիրների, արտագաղթի մակարդակի, բազում այլ հիմնահարցերի նկատմամբ:

Հայկական սփյուռքը ապակենտրոնացված է, համախմբված չէ մեկ միասնական համահայկական կառույցի ներքո, ինչը բնորոշ է մի շարք խոշոր սփյուռքների: Այս հարցն անընդհատ քննարկվում է, և փորձ է արվում գտնել համախմբման կառուցակարգեր:

Պատահական չէր, որ Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովը 2015 թ. սեպտեմբերի 26-ի նիստում որոշում ընդունեց Համահայկական խորհուրդ ձևավորելու մա-

սին¹⁹ և ստեղծեց կազմակերպական հանձնախումբ՝ կազմում ընդգրկելով պետական, հոգևոր, համահայկական կառույցների ներկայացուցիչներ:

Պետական հանձնաժողովը միաժամանակ արձանագրեց, որ

– Խորհուրդը կարող է ունենալ տարածաշրջանային և թեմատիկ հանձնախմբեր.

– Խորհրդի նիստերը գումարվելու են առնվազն տարին մեկ անգամ Երևանում և ունենալու են նիստերի միասնական մշտական օրակարգ:

Սփյուռքի վերոհիշյալ հիմնախնդիրների լուծմանը միտված քայլերն անհնար է պատկերացնել առանց Հայրենիք-Սփյուռք սերտ գործակցության: Հայաստանի Հանրապետությունն ու Սփյուռքը միայն համատեղ կարող են հաղթահարել համայն հայության առջև ծառացած հիմնախնդիրները և դիմակայել արդի դարաշրջանի մարտահրավերներին: Մեր ուժը, մեր նպատակների իրականացման միակ բանաձևը մեր համախմբումն է, ազգային միասնությունը, մեր հայաստանակենտրոն գործունեությունը: Այս համահայկական տեսլականին կարող են իրենց նպաստը բերել նաև Սփյուռքում ստեղծվող համապատասխան համակարգող մարմիններն ու կառույցները: Նման համակարգող մարմիններ ունեն իտալական, հունական, հրեական, հնդկական, չինական համայնքները²⁰:

Ուսումնասիրելով Հայկական սփյուռքի գործունեությունը, կապերն ու փոխհարաբերությունները ՀՀ Սփյուռքի նախարարության և դիվանագիտական կառույցների, մյուս գերատեսչությունների հետ՝ կարող ենք արձանագրել, որ անկախության տարիներին դրանք քայլ առ քայլ սերտացել և հզորացել են, բարելավվել են կապերը տարբեր կառույցների և տարբեր մարմինների ու կենտրոնների միջև, նկատվել է գործակցության աճ, իրականացված ծրագրերում առկա է փոխհամագործակցություն, որը հատկապես ակնհայտ է համահայկական խնդիրների լուծմանն ուղղված աշխատանքներում:

Հայրենիքի հետ կապերը զնալով ուժեղանում են, համահայկական ցանցային կառույցները կարողանում են համազգային առաջնահերթ խնդիրների

¹⁹ Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի միջոցառումները համակարգող հանձնաժողովը որոշում է ընդունել Համահայկական խորհուրդ ձևավորելու մասին, 26.09.2015, <http://armenian-genocide100.org/armenia-decides-to-form-panarmenian-council/>:

²⁰ Իտալիայում օրինակ գործում է Արտերկրում բնակվող իտալացիների գլխավոր խորհուրդը (the General Council of Italians Abroad), Արտասահմանյան իտալացիների ներկայացուցչական մարմինը՝ Արտասահմանյան իտալացիների կոմիտեն (the Committee of Italians Abroad), Հունաստանում՝ Արտերկրի հույների (համաշխարհային) խորհուրդը (ԱՀԽ, the World Council of Hellenes Abroad), հրեաների շրջանում՝ Համաշխարհային հրեական կոնգրեսը (the World Jewish Congress) և այլն (Տե՛ս http://www.ambtashkent.esteri.it/ambasciata_tashkent/ru/informazioni_e_servizi/servizi_consolari/servizi_elettorali/normativa_comites_cgie; <http://en.sae.gr/>; <http://www.worldjewishcongress.org/en>):

ՀՐԱՆՈՒՇ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

շուրջ համախմբել ազգը: Հայկական սփյուռքը դարձել է անկախ Հայաստանի Հանրապետության շարունակությունն ու մրցակցային առավելությունը, նրա անվտանգության բաղադրիչը: Սփյուռքը դարձել է հայկական մերօրյա իրականության անբաժանելի մասը: